

Niyâzî-i Mısırî'de Ledün İlmi ve Tahsili

God-Given Knowledge (al-`ilm al-ladunni) and its Acquisition in Niyâzî-i Mısırî

H. Dilek GÜLDÜTUNA

Dr. Öğretim Üyesi, Üsküdar Üniversitesi, Tasavvuf Araştırmaları Enstitüsü
Assistant Professor, Uskudar University, Institute for Sufi Studies
Istanbul, Turkey
haticedilek.guldutuna@uskudar.edu.tr
orcid.org/0000-0002-0926-7241

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 25 Şubat / February 2021
Kabul Tarihi / Accepted : 14 Nisan / April 2021
Yayın Tarihi / Published : 15 Haziran / June 2021
Yayın Sezonu / Pub Date Season : Haziran / June
Cilt / Volume: 8 • Sayı / Issue: 1 • Sayfa / Pages: 187-207

Atıf / Cite as

Güldütuna, H. Dilek. "Niyâzî-i Mısırî'de Ledün İlmi ve Tahsili". *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (2021), 187-207.

Doi: 10.33460/beuifd.886880

İntihal / Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yayın Hakkı / Copyright®

Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi tarafından yayınlanmıştır. Tüm hakları saklıdır.
Published by Zonguldak Bulent Ecevit University, Faculty of Theology, Zonguldak, Turkey. All rights reserved.

Öz: Kehf sûresinde yer alan Hızır (a.s.) ve Mûsâ (a.s.) kıssası Kur'ân-ı Kerîm'in Tasavvufî ilim ve hayat açısından en önemli konularından birisidir. 17. yüzyıl Osmanlı tasavvufunun en tesirli simâlarından Niyâzî-i Mısırî (ö. 1105/1694) de bu kıssaya ve işârî yorumlarına eserlerinde geniş yer vermekte olup, konu üzerine müstakil risâleleri de bulunmaktadır. Mısırî, ilmin sınıfları ve her bir sınıfın meyvelerini, zâhir ve bâtin ilminin birbirleriyle ilişkisini, insanın bu ilimlere olan ihtiyacını ve nasıl öğrenmeleri gerektiğini bu kıssa üzerinden ifade eder. Eserlerinde döneminin gergin siyasî-sosyal atmosferi ve tasavvuf karşıtı zümre ile bütün varlığını ortaya koyarak yaptığı aktif mücâdelede farklı ilim anlayışlarını ve şeriat-tarikat çatışmalarını uzlaştırma gayreti yoğun olarak göze çarpmaktadır. 71 bölümünden oluşan Mevâidü'l-irfân, Niyâzî-i Mısırî'nin vefâtından kısa süre önce bitirmesi ve hacmi itibarıyla Divân'ı ile beraber en önemli eseri kabul edilmektedir. Özellikle 58. sofra Hızır ile Mûsâ kıssasına, 46. sofra ise kıssaya işaretle ilim ve sınıflarına ayrılmıştır. Bu makalede, eser merkeze alınarak kıssa gözden geçirilmiş ve ilim hakkında önemli olduğu düşünülen görüşleri üzerinde durulmuştur. Niyâzî-i Mısırî'ye göre Kehf sûresinin 60.-82. âyetleri arasında anlatılan kıssadaki hâdiseler, mânevî yolculuğun safhalarını temsil ederler. Bu bağlamda yaşadığı dönemin özellikleri açısından mecma'u'l-bahreyn kavramı ve kavramın canlı misâli olarak kâmil insanın ilim anlayışı ön plana çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Niyâzî-i Mısırî, İlm-i ledün, Hızır, Musa, Mecma'u'l-bahreyn.

Abstract: *The story of Hıdır (Green Man) and Moses in the Surah al-Kahf is one of the most important parts of the Qur'an in terms of Sufi thought and life. Niyâzi-i Misrî (d. 1105/1694), whom we can call the most influential figure of the 17th-century Ottoman Sufism, attributed great significance to this story and its ishari commentary in his works. He also wrote separate treatises on the subject. Through this story, Misrî expresses the kinds of knowledge and the fruits of each kind, the relationship between the inner (bâṭin) and outer (zâhir) knowledge, humans' need for these types of knowledge and how they should learn them. In the tense socio-political atmosphere of the period with his active struggle against anti-Sufism groups, Misrî's full commitment to reconcile different understandings of knowledge and the conflict between Sufi Paths (Ṭarîqa) and Islamic Law (Sharia) stands out predominantly. Due to the fact that his work, Mawâ'idu'l-'irfân was completed shortly before his death and its volume, it is considered the most important work together with his Diwân. In particular, the 58th chapter is devoted to the story of the Green Man and Moses and the 46th chapter to the knowledge and its types with references to the story. This article is centered around the story and aims at reviewing it by emphasizing Niyâzi-i Misrî's views on knowledge. According to Niyâzi-i Misrî, the events in the story narrated between verses 60-82 represent the stages of the spiritual journey. The article mainly focuses on the concept of the union of two seas (majma' al-baḥrayn) in the light of his period as well as perfected human beings (al-insân al-kâmil) understanding of knowledge as a living example.*

Keywords: *Niyâzi-i Misrî, al-'ilm al-ladunnî, Hıdır, Moses, Majma' al-baḥrayn*

Giriş

Tasavvufî ilim ve hayat açısından Kur'ân-ı Kerim'in en önemli kısımlarından birisi Kehf sûresinde yer alan Hızır (a.s.) ve Mûsâ (a.s.) kıssasıdır (Kehf, 18:60-82). Mürid-mürşid ilişkisi, ilm-i ledün, irşad ve seyr ü sülûk gibi tasavvufun temel kavram ve meselelerinin bu yoğun ve içerik yönüyle zengin kıssada yer almasıyla birlikte, anlatılan hadise ve şahsiyetler tarihi olmasının ötesinde¹ zaman ve mekân üstü bir anlam kazanmaktadır. İki farklı ilmin üst seviyesini temsil eden Mûsâ ve Hızır iki denizin birleştiği yerde (*meccma'u'l-baḥreyn*) buluşurlar. Bu suretle ilmin farklı zuhurları ve bunların birbirleriyle ilişkisi sûreye ilişkin tefsirlerde teferruatlarıyla yer almaktadır.²

1 Şahısların ve hadisenin tarihi boyutu üzerine bk. Muhammad b. Jarir al-Tabarî, *The History of al-Tabarî*, trc. W. Brinner (New York: State University of New York Press, 1991), 1-18; Arent Jan Wensinck, "al-Khaḍir", *Encyclopedia of Islam, Second Edition* (Erişim 1 Mart 2021); Israel Friedländer, "Zur Geschichte der Chadhirlegende", *Archiv für Religionswissenschaft*, ed. Richard Wünsch (Leipzig: B. G. Teubner, 1910), 13/92-110.

2 Necmettin Bardakçı makalesinde bu kıssanın, Celvetî tarikatının önde gelen isimlerinden İsmail Hakkı Bursevî'nin Kur'ân tefsiri olan *Rûhü'l-Beyân fi Tefsiri'l-Kur'ân*'daki tasavvufî yorumları çerçevesinde ilim ve irfân kavramlarının ilişkisini ve İslâm Tasavvufunun bilgi anlayışını ele almaktadır, bk. Necmettin Bardakçı, "İsmail Hakkı Bursevî'nin Musa-Hızır Kıssası Yorumunun İlim-Mârifet Uygunluğu Açısından Değerlendirilmesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (1998), 81-103.

17. yüzyıl Osmanlı tasavvufunun en tesirli simâlarından Niyâzî-i Mısırî³ (ö. 1105/1694) de bu kıssaya ve işârî yorumlarına eserlerinde geniş yer vermiş olup, konu üzerine *Risâle-i Hizriyye-i atik* ve *Risâle-i Hizriyye-i cedid*⁴ adlı müstakil iki risâlesi de bulunmaktadır. Arapça olarak kaleme aldığı *Mavâidü'l-irfan* adlı eseri konuyla ilgili zengin ve çok yönlü açıklamalarla doludur. Kıssa pek çok konuya değinmesine rağmen, Niyâzî-i Mısırî'nin açıklamalarında özellikle seyr ü sülûkun safhaları ve ilim konularına ağırlık verdiği görülmektedir; ilmin sınıflarını ve her birinin meyvelerini, zâhir ve bâtın ilminin birbirleriyle ilişkisini, insanın bu ilimlere olan ihtiyacını ve nasıl öğrenmeleri gerektiğini bu kıssa üzerinden ifade eder. Nitekim *Risâle-i Hizriyye*'sinde de naklettiği gibi, Hz. Musâ'nın kıssayı teşkil eden yolculuğa çıkmasının âmili sûrede zikredilmese de ilim tahsili olup Hz. Peygamber'den şu şekilde rivayet edilmektedir:

Musâ Aleyhisselam Benî İsrail'e hutbe irâd etmek üzere ayağa kalktı. Kendisine, „insanların en bilgini kimdir?“ diye soruldu: O: „Benim“ diye cevap verdi. Cenab-ı Hak, „Allahu a'lem (yani en iyi bilen Allah'tır)“ demediği için Mûsâ'yı azarladı. Ve: „İki denizin birleştiği yerde bulunan bir kulum senden daha âlimdir“ diye ona vahyetti.⁵

Niyâzî-i Mısırî'nin 1618-1694 yılları arasında geçen hayâtı⁶ Osmanlı Devleti'nin siyasî yönden gerilemeye başladığı bir devreye rastlar; sadece bu süre zarfında Osmanlı 7 kez hükümdar değiştirmiştir. 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı'nın en yüksek ilim kurumu olan medreselerin de gerilemesiyle beraber ilmî ve sosyal yönden gerileme, artan hoşgörüsüzlük, mezhepler arası ihtilâflar, Osmanlı'nın dinî ve ilmî hayatını derinden etkileyerek, artan tasavvuf karşıtı hareketlere ve Kadızadeli-Sivasî çekişmelerine zemin oluşturur.⁷

Kendisini ilim sınıfı olarak isimlendiren kesim ile mutasavvıflar arasındaki kutuplaşma Niyâzî-i Mısırî'nin yaşadığı 17. yüzyılda daha da artmış, bu gergin siyasî-sosyal atmosfer ve tasavvuf karşıtı zümre ile bütün varlığını ortaya koyarak yaptığı aktif mücadele⁸ Niyâzî-i Mısırî'yi döneminin şiir sanatının yanında kişilik

3 Asıl Muhammed (Mehmed) olup şiirlerinde Niyâzî ya da Mısırî mahlasını kullanmıştır; eserlerinde kendisinden "el-Fakir eş-Şeyh Muhammed Mısırî" olarak bahsetmektedir, bk. Mustafa Aşkar, *Niyâzî-i Mısırî* (İstanbul: İnsan Yay., 2004), 67-68; Kenan Erdoğan, *Niyâzî-i Mısırî Divanı*, (Ankara: Akçağ Yay., 1998), LVI-LVII.

4 bk. Süleymaniye Kütüphanesi, Mahmud Efendi Bölümü, no:3346. Ethem Cebecioğlu makalesinde kıssada geçen çocuğun öldürülmesi hadisesini bu iki risâleyi kaynak olarak incelemektedir; bk. Ethem Cebecioğlu, "Niyâzî Mısırî'ye Göre Hz. Mûsâ ve Hızır Kıssası: Çocuğun Öldürülmesi", *AKADEMİK Akademik İslâm Araştırmaları Dergisi* 1 (2016), 49-78.

5 Buhârî, "Tefsir: Kehf" 2, 3, 4; "İlm" 16, 19, 44; Muslim, "Fedâil" 170, (2380); İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi* (Ankara: Akçağ Yay., 1995), 4/72; bk. Cebecioğlu, "Niyâzî Mısırî'ye Göre Hz. Mûsâ ve Hızır Kıssası: Çocuğun Öldürülmesi", 53.

6 Niyâzî-i Mısırî'nin hayâtı için bk. Aşkar, "Niyâzî-i Mısırî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 33/166-168; Aşkar, *Niyâzî-i Mısırî*, 2004; A. J. Wensinck, "Niyâzî", *Encyclopedia of Islam Second Edition* (Erişim 1 Mart 2021).

7 Niyâzî-i Mısırî ile aynı yüzyılda yaşamış olan Kâtip Çelebi *Mizânü'l-Hak* isimli eserinde devrin dinî cemaatler arasında vuku bulan tartışmalarını konularıyla beraber anlatmakta ve problemleri tesbit etmektedir, bk. Kâtip Çelebi, *Mizânü'l-Hak fî İhtiyâti'l-Ehakk*, *sad. S. Uludağ, M. Kara* (İstanbul: Marifet Yay., 2001); Aşkar, *Niyâzî-i Mısırî*, 44; Mustafa Kara, *Niyâzî-i Mısırî* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 5.

8 Irmgard Glock, *Niyâzî al-Mısırî* (Bonn: Bonn Üniversitesi, Doktora Tezi, 1951), 5.

olarak da en kayda değer ve göze çarpan şahsiyeti olarak tarih sayfalarına kaydettirmiştir.⁹ Divanında geçen *Herkes anlamaz bizi bizler muammâ olmuşuz*¹⁰ mısraına paralel olarak Babinger ve Hammer gibi batılı tarihçiler şiirleri hakkında gizemli ya da muammalı yorumunu yapmalarına rağmen¹¹ erken dönemden itibaren divânın çok sayıda baskısının bulunması¹², Hammer'in *Osmanlı Şiir Sanatı Tarihi*'nin (*Geschichte der Osmanischen Dichtkunst*) 1837 baskısında, Viyana'da bulunan el yazması divan nüshasının, şiirlerin yanında notalarını da ihtivâ ettiğini kaydetmesi¹³, şiirlerinin halk tarafından ne kadar benimsenerek okunduğunu ve erken dönemlerden itibaren bestelendiğini göstermektedir.

Niyâzi-i Mısri'nin eserlerinde, devrinin birbiriyle çatışan farklı ilim anlayışlarını ve şeriat-tarikat çatışmalarını uzlaştırma gayreti yoğun olarak göze çarpmaktadır. Ona göre her ilim ve mekân, ehli ile mâmur olduğu gibi, insanları irşad eden hakikî âlim de ayrılık ve ihtilâfları birleştirecek şekilde onları dînin bütün rûkûnlerinin ve özellikle de bunlar arasında tevhid temelini imârına teşvik etmelidir; bunun yolu da Kur'ân ve Hadistir: "Tevhid her şeyi ihyâ eden su gibidir. İnsanları soğutarak, tevhid ehlinin yolunu güçleştirerek, daraltarak tevhidî yıkanlardan olma. Tevhid ehline kolaylık olsun, tevhid yolu genişlesin diye Allah ve Resulü, tevhid için çok zikirden başka şart koşmamıştır. O halde Kur'ân ve Hadisle halka öğüt ver."¹⁴

Mevâidü'l-İrfân Niyâzi-i Mısri'nin vefâtından kısa süre önce bitirmesi¹⁵ ve hacmi itibariyle Divân'ı ile beraber en önemli eseri kabul edilmektedir. Özellikle 58. sofra Hızır ile Mûsâ kıssasına, 46. sofra ise kıssaya işaretle ilim ve türlerine ayrılmıştır. Bu makalede eser merkeze alınarak kıssa gözden geçirilmiş ve ilim hakkında önemli olduğu düşünülen görüşleri üzerinde durulmuştur.

1. Seyr ü Sülûk

Tasavvufun iki temel konusunun kâmil insan ve nefisle mücâdele olduğunu söyleyebiliriz. Kehf sûresinde anlatılan Hızır-Mûsâ kıssasında Hızır, kul olarak nitelendirildiği için yüksek şeref sâhibi olduğu belirtilen¹⁶ ve kendisine ilmin Rahmet ile beraber verildiği bir zâttır; Mûsâ ise bu ilmi öğrenmeye tâlip olarak mücâhede seferine çıkmış olan sâliktir.

58. Sofraya Niyâzi-i Mısri Kehf sûresinin 60. âyetini naklederek başlar: *Mûsâ uşağına demişti ki: "Durmayıp ya iki denizin birleştiği yere varacağım veya uzun*

9 Joseph von Hammer-Purgstall, *Geschichte der Osmanischen Dichtkunst* (Pesth: Conrad Adolph Hartleben's Verlag, 1837), 3/589.

10 Niyâzi-i Mısri, *Divân-ı İllâhiyât*, haz. Hasan Kavruk (Malatya: y.y., 2011), 105.

11 Franz Babinger, "Scheich Bedr er-dîn, der Sohn des Dichters von Simâw", *Der Islam* 11 (1921), 102; Hammer, *Geschichte der Osmanischen Dichtkunst*, 3/587-594.

12 Baskılar: Bulak 1254, İstanbul 1259, 1260, 1275, 1300, 1307 vd.; bk. Glock, *Niyazi al-Misri*, 3.

13 Hammer, *Geschichte der Osmanischen Dichtkunst*, 3/591.

14 Niyâzi-i Mısri, *Mevâidü'l-İrfân*, Selim Ağa Hüdâi Efendi Bl. no. 587, v. 55b; Niyâzi-i Mısri, *Mevâidü'l-İrfân ve Avâidü'l-İhsân*, çev. Süleyman Ateş (Malatya: İnönü Üniversitesi Niyâzi-i Mısri Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, ts.), 72.

15 Eserin sonunda Kavalâ Şeyhi Mustafa tarafından yazılan "1105 Cemâziyelevvel" tarihi yer almaktadır.

16 Ruzbihân Bakî'ye göre Hızır'ın en yüksek şeref sahibi olduğu Allah'ın onu kul olarak nitelemesinden anlaşılmalıdır, bk. M. Talat Halman, *İki Denizin Buluştuğu Yer* (İstanbul: Nefes Yay., 2018), 209.

*bir zaman yürüyeceğim*¹⁷ (el-Kehf 18/60). Bu ayet Kehf sûresinde Hızır ile Mûsâ kıssasına ayrılan 23 âyetin de ilkidir. Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909) tarafından tasavvufun temelini teşkil eden sekiz Peygamber arasında sayılan Hz. Mûsâ¹⁸ tasavvuf için anahtar peygamberlerden birisi olarak kabul edilmiştir. O, seyahatin gâyesi olduğu belirtilen *mecma'u'l-bahreyn*'e, iki denizin birleştiği yere ulaşana kadar yürümekte kararlılığı ve mânevî yolculuğun başlangıç noktasını göstermektedir. Mısırî Hz. Musa'nın celâlli bir peygamber oluşu ve ilm-i ledün tahsilinin sabır gerektirdiği üzerinde durur. Ona göre Hz. Musa'nın bu gazabına rağmen Hızır'a talebe olması "onun âsasının yılan, elinin yed-i beyzâ¹⁹ olması mucizesinden daha tamam, daha mükemmeldir".²⁰

Niyâzî-i Mısırî için dünyada ilimden daha üstün bir gaye yoktur. İlimin de çeşitleri ve dereceleri olduğundan bahseden Mısırî, bu ilim türleri içinde en yüksek gâyenin ise insanın kalbine doğan, verâset ilmi olarak ta adlandırdığı bâtin ilmi olduğunu söyler.

Mısırî, zâhirî ilim sahibi ile bâtinî ilim sahibinin ahlâkları arasında büyük fark olduğuna dikkat çekmektedir. Bâtinî ilim, zâhirî ilmin aksine sahibini halim-selim, müsâmahakâr, cana yakın ve mütevâzî yaparken, zâhirî ilim ise tek başına olduğunda sahibi melek dahi olsa kişiyi katı kalpli ve kaba kılar. Allah'ın Hz. Mûsâ'ya Hızır'ı bulmasını emretme sebebi de „Dünyada en bilgin benim“ sözünden vazgeçmesidir. Mısırî'ye göre Melekler bile yumuşak huylu olmayı, merhamet ve şefkati Âdem'i kabul ettikten sonra öğrenebilmişlerdir. İlim ehli zâhir ilmin şerefini inkâr etmemekle birlikte insan sâlih amel ve nefis mücâhedesıyla en yüksek gayeye yönelmelidir ki o da bunların semeresi olan bâtin ilmi ve ahlâk-ı hamîdedir.²¹

Mısırî, Hz. Mûsâ'nın uzun bir zaman yürümeye kararlı oluşu ifadesine paralel olarak ilim arayan kimsenin, talebinde suyun denizi araması gibi hiç durmaması ve kemâl noktasına ulaşana kadar ilerlemesi gerektiğini belirtir.²² *Mevâidü'l-irfân*'ın dördüncü bölümünde açıkladığı, "Gece ve gündüzü birer âyet (delil) kıldık. Gecenin âyetini kaldırıp, rabbinizin bol nimetini aramanız...için gündüzün âyetini aydınlık yaptık"²³ (el-İsrâ 17/12) âyeti de ona göre "rabbinizin nimet ve keremini arayın" derken dünyâ ve zıtlar âleminin ehline mârifet, ibadet ve taat tahsilini ve iki günün hiçbirini diğerine eşit olmayacak şekilde daima ilerlemeleri gerektiğini tenbih etmektedir. Keşif güneşi doğana ve kalp gözü açılana kadar bu gayret devam etmelidir. Çünkü hadis-i şerifte de *iki günü birbirine eşit olan aldanmıştır*, buyurulmaktadır.²⁴

17 Niyâzî-i Mısırî, *Mevâidü'l-İrfân*, ts. 107.

18 Ali b. Osman Cüllâbî Hucvirî, *Keşfü'l-mahcûb: Hakikat Bilgisi*, çev. S. Uluğ (İstanbul: Dergâh Yay., 1996), 120.

19 "Yed-i beyzâ" Hz. Mûsâ'nın peygamberliğini gösteren mucizelerden birisidir. Allah'ın emri üzerine elini koynuna sokmuş ve kusursuz bembeyaz olarak çıkarmıştır, bk. Tâhâ 20/22; en-Neml 27/12; el-Kasas 28/29-32.

20 Cebecioğlu, "Niyâzî Mısırî'ye Göre Hz. Mûsâ ve Hızır Kıssası: Çocuğun Öldürülmesi", 54.

21 Niyâzî-i Mısırî, *Mevâidü'l-İrfân*, v. 68a-70a ve 26a; a.mlf., *Mevâidu'l-İrfân*, ts. 86-88 ve 41.

22 Niyâzî-i Mısırî, *Mevâidü'l-İrfân*, v. 28a-28b; a.mlf., *Mevâidu'l-İrfân*, ts. 43.

23 Niyâzî-i Mısırî, *Mevâidü'l-İrfân*, ts. 20.

24 Niyâzî-i Mısırî, *Mevâidü'l-İrfân*, v. 5a-6b; a.mlf., *Mevâidu'l-İrfân*, ts. 20-21; Cemalnur Sargut, *İrfan Sofraları 1* (İstanbul: Nefes Yay., 2017), 68.

Hırs makbul bir ahlâk olarak görülmesi de Mevlânâ, makbul hırsın velilerin Hak tarafına ve mânâ yönüne doğru olan hırsı olduğu söyler ve nefsanî hırsın zıttı olarak buna Hz. Mûsâ'yı ve onun öğrenmeye duyduğu aşırı isteği örnek gösterir. O bunca makâma sahip olduğu, yüce bir peygamber bulunduğu halde kendini görmeden Hızır'ı aramaktadır:

H. Mûsâ'nın Hızır'ı aramağa kalkışması üzerine kavmi ona çıkıştılar da dediler ki: Ey Mûsâ, sen kendi kavmini bırakmışsın, mübârek bir zâtın izine düşmüşsün, gâliba senin başın dönmüş.

Sen korkudan, ümitten kurtulmuş, büyük bir peygambersin. Daha ne kadar dolaşacak, ne vakte, nereye kadar arayıp duracaksın?

Aradığın sende, bunu, sen de bilirsin. Ey gökyüzü kadar yüce peygamber, yeryüzünde, bu kirliliğin ne kadar dolaşacağını?

Fazla kınamayın, güneşle ayın yolunu kesmeyin

Ben zamanın sultanı, bir velî olan Hızır ile sohbet için iki denizin birleştiği yere kadar gideceğim.

...Himmet ve azîmet kanatları ile yıllarca uçacağım, yıllar ne demek? Binlerce yıl geçse bile onu arayacağım.²⁵

Niyâzi-i Mısırî de *Mevâidü'l-İrfân*'da benzer şekilde kendisine sayesinde ilim verilmesi takdir edilmiş olan zâtı, yani, "göz bebeğim, kalbimin devası" olarak adlandırdığı şeyhi Elmalılı Ümmî Sinan'ı bulmak arzusuyla yıllarca Arap ve Anadolu şehirlerinde dolaştığını nakletmektedir; daha genç yaşında doğum yeri Malatya'dan ilim talebi kasdı ile ayrılmasına rağmen asıl maksadı tarikat ilmi öğrenmektir:

Ben, doğum yerim olan Malatya'da ilk ilim talebinde bulunduğum sırada kalbimde tarikat-i Sufiyye'yi bilme arzusu vardı. (...) sohbetleri bereketiyle günden güne şevkim arttı, nihayet Halvetî şeyhlerinden birine bey'at ettim. Babam da beni ona gitmekten menediyor, kendi şeyhine götürmek istiyordu. O zat nakşibendiyeden idi. Ve bana göre kâmil değildi. Seyahat etmem (yola çıkmam) gerekti. Nihayet bin kırk sekiz yılında (...) ilim talebi kasdiyle Diyarbakır'e sefer ettim. Ama asıl maksadım tarikat ilmi idi.²⁶

1638 senesinde memleketinden Diyarbakır'a gelen Mısırî dokuz yıl süren arayışı ve seyahatleri sonunda şeyhine ulaşmıştır.²⁷

25 Mevlânâ, Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi, 3 Cilt, çev. Şefik Can (İstanbul: Ötüken Yayınevi 1997), 3/182 (Beyit 1963-70).

26 Niyâzi-i Mısırî, *Mevâidü'l-İrfân*, v. 22b-23a; a.mlf., *Mevâidü'l-İrfân*, ts. 38-39.

27 Aşkar, *Niyâzi-i Mısırî*, 71 ve 85.

2. Ledün İlmi ve Tahsili

Allah, Hz. Mûsâ'ya iki denizin birleştiği yere yollayarak Hızır'ı bulmasını emretmişti ki "Dünyada en bilgin benim" sözünden vazgeçsin.²⁸ Kıssada bahsedilen iki denizden kasıt sadece tasavvufî-işârî tefsir müellifleri değil, klasik İslâm müfessirleri tarafından da Hz. Mûsâ ve Hızır ve onların sahip olduğu ilimler olarak yorumlanmıştır. Zemaşşerî buluşmanın gerçekleştiği yerin doğuda Rum ve Bizans denizlerinin birleştiği „Tanca“ adlı yer olduğunu belirttiğinden sonra²⁹, iki denizden kastın Hz. Mûsâ ve Hızır olduğunu, çünkü onların iki ilmin (zâhirî ve bâtinî ilim) denizi olduklarını ifade etmektedir.³⁰ Buna paralel olarak Niyâzî-i Mısırî 58. sofrada bu iki denizin peygamberlik ahlâkından ibâret olan şeriat ilmi ile hakikat ilmi olduğunu belirtir. Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*'da şeriat ve hakikat farkına ayırdığı bölümde "Uğrumuzda mücahede edenleri yollarımıza hidayet ederiz"³¹ âyetine işâret ederek buradaki mücahedenin şeriat, hidâyetin ise hakikat olduğunu ifade etmektedir; şeriat kazanılan şeylerdendir, hakikat ise Hakk'ın lutfu ve vergisidir.³² Şeriat İbn Arabî (ö. 638/1240) tarafından, fiili kendine nisbet ederek kulluğa bağlanmak olarak da tarif edilmektedir. Hakikat ise "Hiçbir canlı yoktur ki O, onu perçeminden yakalamış olmasın"³³ bilgisi gereğince fâilin Hak olduğunu idrak etmektir. Aslında şeriat hakikat demektir, hakikat te şeriatin kendisidir.³⁴ Bu bağlamda Mısırî'ye göre, bütün fiiller Hakk'a âittir, sûretler ise sadece ona birer âletlerdir. Fakat kul, bunu bilmediği ya da unuttuğu zaman kendisinin ayrı bir vücûdu ve irâdesi var sanır. Bu sebeple ârif: 'Yaptım, ettim' sözünde haklı, câhil ise hatâlidir.³⁵ İşte Hz. Mûsâ da ona bu idrâki kazandıracak olan ledünnî ilmi tahsil için bu yolculuğa çıkmıştır.

Ledün ilmi, peygamberlerin ve velîlerin ilmidir.³⁶ Niyâzî-i Mısırî bu kıymetli ilmi „ledün ilmi“ yanında, "Her kim bildiğiyle amel ederse Allah onu bilmediği şeylerin ilmine varis kılar"³⁷, hadisine dayanarak „verâset ilmi“ ve „esmâ ilmi“ olarak ta isimlendirmektedir; bu ilmin kıymetini ifade amacıyla Âdem'in kıssasını örnek

28 Niyâzî-i Mısırî, *Mevâidü'l-İrfân*, v. 69b; a.mlf., *Mevâidu'l-İrfân*, ts. 88.

29 Bir diğer rivâyette kıssada zikredilen „iki denizin birleştiği yer“ ile coğrafi olarak Kızıldeniz ile Hint Okyanusunun birleştiği Babü'l-Mendeb veya Akdeniz ile Atlas Okyanusunun birleştiği Cebel-i Tarık Boğazı, ya da Akabe körfezinin kastedildiği belirtilir, bk. Bardakçı, "İsmail Hakkı Bursevî'nin Musa-Hızır Kıssası Yorumunun İlim-Mârifet Uygunluğu Açısından Değerlendirilmesi", 90.

30 Mahmûd b. 'Umar ez-Zemaşşerî, *el-Keşşâf 'an hağâ'ik gâvâmiz et-tenzil ve 'uyûn el-ekâvil fi vücûh et-te'vil* (Beyrut: y.y., 1997), 2/731; benzer yorum için bk. Kâdı Beydâvî, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, 2 cilt, (İstanbul: y.y., 1314), 2/19. Kur'ân-ı Kerim'de Hızır ile Mûsâ kıssasının klâsik tefsirlerdeki yorumları için bk. Hüseyin İlker Çınar, "Klâsik İslâm Müfessirleri eî-Taberî (öl. 310/922), ez-Zemaşşerî (öl. 538/1144) ve er-Râzî (öl. 607/1210)'nin Tefsirleri Işığında Kur'ân'da Hz. Mûsâ'nın Hıdır ile Yolculuğu", *Journal of Religious Culture* 221 (2016); işârî tefsirlerdeki yorumu için bk. Selahattin Akti, "Die Moses-Hıdır-Erzählung im Koran", *Journal of Religious Culture* 209 (2015).

31 Hucvirî, *Keşfu 'l-Mahcub*, 534; el-Ankebût 29/69.

32 Hucvirî, *Keşfu 'l-Mahcub*, 534.

33 *Kur'ân-ı Kerim Medâli*, çev. Yaşar Nuri Öztürk (İstanbul: Yeni Boyut Yay., 1993), Hüd 52/56.

34 Muhyiddin İbn Arabî, *Fütuhât-ı Mekkiyye*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: Litera Yay., 2008), 9/420, 423, 425.

35 Niyâzî-i Mısırî, *Mevâidü'l-İrfân*, v. 86b; a.mlf., *Mevâidu'l-İrfân*, ts. 105.

36 Niyâzî-i Mısırî, *Mevâidü'l-İrfân*, v. 26a; a.mlf., *Mevâidu'l-İrfân*, ts. 41.

37 İsmail b. Muhammed Aclunî, *Keşfü'l-Hafa* (Beyrut 1351-1352), 2/265; Ebû Nasr Serrac, *el-Luma'*, çev. H. Kamil Yılmaz (İstanbul: Altınoluk Yayınları, 1996), 147.

gösterir; melekler önceden itaat etmedikleri Âdem'e, Allah esmâ ilmini ilham ettikten sonra hürmet göstererek secde etmişlerdir.³⁸ *Ledün* kelimesi, Arapçada 'inde gibi bir zarftır ve nezdinde, yanında anlamındadır. Âyette *ve-allemnâhu min ledünnâ 'ilmen*³⁹ (tarafımızdan bir ilim öğretmiştik) ibâresinde kullanılması sebebiyle özellikle tasavvufta ilm-i ledün, tâlimi doğrudan Hak tarafından olan ilmi ifade etmektedir.⁴⁰ Bu ilim Hz. Mûsâ'nın kıssadaki yolculuk sebebi olup, sûfiler tarafından cehd ve fikir yolu ile değil keşif yolu ile hâsıl olan, kesbî değil vehbî ilmi ifade için kullanılmıştır ki bâtın ilmi ya da hakikat ilmi de denilmiştir. Akıl ile kazanılmayıp onunla her zaman da uyuşmaz.⁴¹ Sufiler bu bağlamda ilim ve marifet kavramlarının farkına dikkat çekerek, birisinin kaynağının akıl ve istidlâl, mârifetin ise doğuş yerinin kalp ve sır, yolunun ise ilham ve keşif olduğunu belirtmişlerdir.⁴² Kelâbâzî, sûfilerin "Eşyanın zâhiri ile ilgili bilgilere ilim, bâtını ve içyüzünü keşfetmek suretiyle elde edilen bilgilere marifet ismi verilir"⁴³ tarifini nakleder. İlk işârî müfessirlerden olan Sehl b. Abdullah Tüsterî (ö. 283/896) ilim-mârifet ve akıl ilişkisine şu şekilde dikkat çekmektedir: "İlmin varlığı mârifetle, aklın varlığı da ilimledir. Marifet ise kendi kendine var (kâim ve sâbit) olur."⁴⁴ Bu aracsız ve doğrudan ilmin şartları ilk dönem sûfilerinden Zünnûn el-Mısıri'ye (ö. 245/859 ?) göre "tam teslimiyet ve ilâhî inâyettir."⁴⁵ Niyâzî-i Mısıri, insanın kemâlinin bu ilimle tamamlanacağını, asıl gerekli olanın bu ilim olduğunu, ledünnî ilim sahibine Allah'a ibâdet edecek kadar şeriat ilmi öğrenmesinin yeterli olduğunu belirtir.⁴⁶

Esâsen bütün peygamberler ilimlerini Hak tarafından almışlardır; bu meâlde Buhârî'den şu hadis nakledilir: *Hızır: „Ya Mûsâ, ben Allah'ın ilminden bana tâlim ettiği bir ilim üzereyim ki, sen onu bilmezsin, sen de Allah'ın ilminden sana tâlim ettiği bir ilim üzeresin ki ben onu bilmem.“ demektedir.*⁴⁷ Burada *keyfe taşbiru 'alâ mâ lem tuhiş bihi ħubren* (el-Kehf 18/68) (içyüzünü kavrayamadığın bir şeye nasıl sabredebilirsin) âyetinde belirtildiği gibi idrak organları ve seviyelerindeki farklılık sözkonusudur.⁴⁸ Sûrede Hızır'ın zâhirin sınırlarını aşarak işlerin iç yüzünü görmesi ve ona uygun şekilde adâletini izhâr etmesi her üç hâdisede, yani gemiyi delmesi,

38 Niyâzî-i Mısıri, *Mevâidü'l-İrfân*, v. 26a; a.mlf., *Mevâidu'l-İrfân*, ts. 41. Bakara sûresi 34. âyetine işâret edilmektedir.

39 el-Kehf 18/65.

40 Ali et-Tehânevî, *Kitâbu keşşâfi istilâhâtî'l-fünûn* (İstanbul: y.y., 1984), 2/1231; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Marifet Yay., 1995), 335; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, (Ankara: Rehber Yay., 1997), 471-472.

41 Niyâzî-i Mısıri, *Mevâidü'l-İrfân*, v. 89a; a.mlf., *Mevâidu'l-İrfân*, ts. 108. Bursevî peygamberlerin zâhire göre hükmetmek üzere gönderildiklerini, Musa'nın Hızır'a karşı çıkışının da bu sebeple olduğunu belirtir. Hızır işe işlerin bâtını tanı ve ona göre iş görür, bk. İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân fi Tefsiri'l-Kur'an*, 10 Cilt (İstanbul: y.y., 1389), 5/281; Bardakçı, "İsmail Hakkı Bursevî'nin Musa-Hızır Kıssası Yorumunun İlim-Mârifet Uygunluğu Açısından Değerlendirilmesi", 94.

42 Bardakçı, "İsmail Hakkı Bursevî'nin Musa-Hızır Kıssası Yorumunun İlim-Mârifet Uygunluğu Açısından Değerlendirilmesi", 84.

43 Ebü Bekir Kelâbâzî, *et-Ta'arruf li-mezhebi ehli't-taşavvuf* (Mısır: Maţba'at as-Sa'âda, 1933), 40; a.mlf., *Doğuş Devrinde Tasavvuf: Ta'arruf*, haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yay., 1992), 98.

44 Kelâbâzî, *et-Ta'arruf li-mezhebi ehli't-taşavvuf*, 49.

45 Roger Deladriere, *La Vie Merveilleuse de Dhû'l-Nûn l'Egyptien* (Paris: Sinbad, 1988), 145.

46 Niyâzî-i Mısıri, *Mevâidü'l-İrfân*, v. 89a; a.mlf., *Mevâidu'l-İrfân*, ts. 108.

47 Buhârî, "Tefsir:Kehf" 2, 3, 4; "İlm" 16, 19, 44; Muslim, "Fedail" 170, (2380); Canan, *Kütüb-i Sitte*, 4/72.

48 Bardakçı, "İsmail Hakkı Bursevî'nin Musa-Hızır Kıssası Yorumunun İlim-Mârifet Uygunluğu Açısından Değerlendirilmesi", 102-103.

çocuğu öldürmesi ve hazinenin üzerine duvarı tâmir etmesi hâdiselerinde anlatılır. Mûsâ iç yüzünü göremediği ve idrak edemediği bu hâdiselere, sâhip olduğu şeriat ilmi gereği itiraz eder. Kissanın tasavvufi yorumunda Bursevî Hızır'ın zâhir ile uyuşmayan gizli bilgilere ve ilm-i bâtına sahip olduğunu ve şeriat sahibinin idrakini aşmış olduğunu belirtmektedir.⁴⁹

İlm-i ledün tâbiri her ilmin bir hakikat yönü olduğu vechile, bir bilginin ya da eşyanın hikmetini ve Hak indindeki hakikî mânâsını idrak etmek anlamında da kullanılmaktadır; nitekim İbn Arabî *Füsûsu'l-Hikem*'in Mûsâ Fası'nda Hızır'ın Hz. Mûsâ'ya öğrettiklerini, Hz. Mûsâ'nın önceden yaşamış olduğu birtakım hâdiselerin içyüzlerini idrak ettirmesi olarak yorumlamaktadır: Hz. Mûsâ'nın hayat hikayesi ile Hızır'ın yaptıkları arasında bir benzerlik vardır. Mûsâ, hikmetini idrâk edemediği bir nedenden dolayı kıptî köleyi öldürmüştür. Sonra Hızır gelmiş, Mûsâ'ya çocuğu öldürmeyi göstermiş ve "bunu kendiliğimden yapmadım"⁵⁰ demiştir. Hem Hz. Mûsâ'nın fiili ve hem de kendisinin çocuğu öldürmelerinin nedeni, ilâhî ilham iledir. Sonra Hızır'ın gemiyi tahrip etmesi, görünüşte bir yok oluş, hakikatte ise kurtuluştur. Bu hadise, Hz. Mûsâ'nın sandala konulup, sandalın dereye atılması kıssasının benzeridir. Bu kıssa da, görünüşte helâk, içyüzünde ise kurtuluştur. Böylece Hızır, ona sıkıntı veren hâdiselerin tevlini göstererek, Hz. Mûsâ'nın tabiatının karanlığını Allah'ın ona bahşetmiş olduğu ilâhî ilim nuru ile yırtmıştır.⁵¹

Hz. Mûsâ ve yol arkadaşının yola çıkarken yanlarına işâret olarak aldıkları balık, aradıkları yer olan *mecma'u'l-bahreynde* dirilmişti.⁵² Niyâzî-i Mısırî'ye göre balık, ilham yolu ile gönüle erişen hakikat bilgisini temsil eder ki birlik denizinde olur; o deniz de ârif olanın uçsuz bucaksız gönlüdür.⁵³ Mısırî, Hz. Peygamber'den "*Kim kırk sabah hâlisâne ibâdet ederse kalbinden diline hikmet pınarları fışkırır*" hadîsini naklederek bu ilmin doğuş yerinin kalp olduğunu, sâlih amel ve nefisle mücâhede gerektirdiğini belirtir.⁵⁴ Kul bu ilim sayesinde Allah'ın nuruyla duyar, konuşur, görür ve yürür.⁵⁵

İlm-i ledün, aklın değil kalbin faaliyetine ihtiyaç duyduğundan, eğitimi de kalbin hazırlanmasına ve basîret gözünün açılmasına yöneliktir. Niyâzî-i Mısırî, Kehf sûresinde geçen Hızır ile Mûsâ'nın hikâyesini ve hikâyede Hızır'ın gemiyi delmesi,

49 Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 5/275; Bardaqui, "İsmail Hakkı Bursevî'nin Musa-Hızır Kıssası Yorumunun İlim-Mârifet Uygunluğu Açısından Değerlendirilmesi", 5/93.

50 el-Kehf 18/82.

51 Muhyiddin İbn Arabî, *Fusûsu'l-Hikem ve-t-ta'likât 'aleyhi*, haz. ve şerh A. Affî (Beirut: Dâru'l-Kitâbu'l-'Arabî, 1980), 202.

52 Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili: Yeni Mealli Türkçe Tefsir* (İstanbul: Ebüzziya Matbaası, 1935), 4/3258-3259; bk. el-Kehf 18/61.

53 bk. Niyâzî-i Mısırî, Şerh-i Gazel-i Yûnus Emre, Topkapı TY. Kat. H. 303. Kâşânî de tefsirinde Hızır'ın korumak için üzerine duvar ördüğü hazinenin kalp makamında bulunan marifet hazinesi olduğunu belirtir ki kemâle ulaşmayı temsil etmektedir, 'Abdu'r-Rezzâk Kâşânî [İbn 'Arabî], *Tefsiru'l-Kur'ân el-Kerîm*, 2 cilt (Beirut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 2011), 1/431.

54 Bu meâlde Ken'ân Rifâî Tasavvufu "Gönül Bilgisi" olarak târif etmektedir, Sâmîha Ayverdi vd., *Ken'ân Rifâî ve Yirminci Asrın Işığında Müslümanlık* (İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2003), 222.

55 Niyâzî-i Mısırî, *Mevâidü'l-Irfan*, v. 68b; a.g.mlf., *Mevâidü'l-Irfân*, ts. 87.

çocuğu öldürmesi ve eski duvarı yıkıp yerine yeni duvar yapması hâdiselerini de bu hazırlanma sürecinin ana safhaları olarak yorumlamaktadır. Âyette Hızır Mûsâ'ya: "Ben sana kendisinden bahis açincaya değın hiçbir şey hakkında bana soru sorma"⁵⁶ demektedir. Bu bağlamda Mısırî, *Mevâidü'l-irfân*'ın 10. sofrasını Enbiyâ sûresinin 23. âyetinde geçen *Yaptığından sorulmaz (lâ yus'elu an mâ yef'alu)* ifâdesine ayırır. Kadî Beyzavî'nin, "Azametinden, yetkisinin kuvvetinden, ülûhiyyet ve zatî saltanatında teklîğinden dolayı yaptığından sorulmaz" yorumunu eleştiren Mısırî şüphe ve soruların kalkmasının ancak basiret gözünün açılmasıyla mümkün olduğunu belirtir. Eğer kalpte bu kâbiliyet ve idrak uyanmadıysa akıl hadiselerdeki hikmeti anlamayacaktır, ki "yaptığından sorulmaz" bu anlamdadır. Ne zaman ki keşfi açılır, idrak eder ve kalp tatmin olursa⁵⁷ o zaman da soru kalmaz; bir zaman zulmette olan şey zaman gelir aydınlanır.⁵⁸ Akıl ile elde edilen bilginin karşısında ledün ilminin kalbi tatmin eden karakterine Sülemî de *Risaleler*'inde değinerek ilm-i ledünnün kahrî olduğunu, yani dinleyene derhal hâkim olduğunu, delil ve istidlâl ihtiyâç göstermediğini belirtmektedir.⁵⁹ Niyâzî-i Mısırî de şiirinde şöyle ifade eder:

Dersi aklından alırsan bil sana olmaz delil

*Dersini var Hak'dan al kim ilmin olsun reh-nümâ.*⁶⁰

Anlaşılmaktadır ki ilm-i ledün tahsili, dışarıdan bilinen yollarla bir ilim öğrenilmesi ya da fikrî faaliyetin hazırlanması değil, insanın kabiliyetinin hazırlanmasıdır; bir öğretim değil eğitim sürecidir.⁶¹ Mısırî'ye göre zâhirî ilim kitaplardan ya da hocalarından öğrenilebilir; bâtinî ilim tahsili ise zikir, riyâzet, mücahede ile kalbin temizlenmesini ve ahlâk temizliğini gerektirmektedir.⁶²

Ahlâk-ı hamîdenin meyvası kalbe Allah'ın ilhamıdır; faydalı ilimleri kendisinde toplayan ve onlarla salih ameller işleyen bir âlimi Allah bilmediği ilimlere de âşına kılar.⁶³ Mısırî'nin bir şiirinde ifâde ettiği gibi, ilim ve irfan hazinesi aslında insanın fitratında mevcut iken kişi burada gayret edip o hazineyi bulması gerekmektedir:

Âdemin gönlü evinde bahr-ı ummân gizlidir,

Daimâ susuz gezüp ummânı bulmazsa ne güç.

56 el-Kehf 18/70.

57 Avni Konuk Mesnevî Şerhinde habir kelimesinin hıbrat kökünden geldiğini ve bunun da "zevkî ilim" demek olduğunu söyler; sûrenin 68. âyetinde geçen *ıçyüzünü kavrayamadığın bir şeye nasıl sabredebilirsin (keyfe taşbiru 'alâ mâ lem tuhiş bihi ħubren)* ifadesinde de aynı kelime yer almaktadır, bk. Ahmed Avni Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, 12 cilt, haz. M. Tahralı, Sâfi Arpağuş, (İstanbul: Kitabevi, 2009), 8/581.

58 Niyâzî-i Mısırî, *Mevâidü'l-İrfan*, v. 17b; a.mlf., *Mevâidu'l-İrfân*, ts. 32-33.

59 Abdurrahmân Sülemî, "Mes'eleü derecâtî's-şâdiğin", *Tasavvufun Ana İlkeleri: Sülemî'nin Risaleleri*, çev. ve nşr. S. Ateş (Ankara: Ankara Üniversitesi Basmevi, 1981), 148.

60 Niyâzî-i Mısırî, *Divân-ı İlahiyât*, 16.

61 Mânevî eğitimde tâlim ve terbiye farkı için bk. Fritz Meier, "Qusayris Tartib as-sulûk", *Oriens XVI* (1963), 1-14 (Türkçe Tercümesi: Fritz Meier, "Kuşeyri (ö. 465/1072)'nin Tertibü's-Sulûk'u", çev. Eyüp Yaka, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 4/10 (2003), 363-375).

62 Niyâzî-i Mısırî, *Mevâidü'l-İrfan*, v. 65b; a.mlf., *Mevâidu'l-İrfân*, ts. 83.

63 Niyâzî-i Mısırî, *Mevâidü'l-İrfan*, v. 13a; a.g.mlf., *Mevâidu'l-İrfân*, ts. 28-29.

*Şol fakîr olup gezenlerde hazine dopdolu,
Say'edip ol kenz-i bî-pâyânı bulmazsa ne güç⁶⁴.*

*Risâle-i Hızıryye'*de bu kıssanın enfûsî mânâya sahip olduğu belirtilir; yani hâdise tarihsel oluşunun ötesinde özelde Hz. Mûsâ'nın, genelde ise insanın mânevî terbiyesinin safhalarının sembolik bir anlatımıdır.⁶⁵ Bursevî de *Kitâbü'n-Netîce*'sinde kıssadaki üç hâdisenin insan vücudundaki hâllere işaret ettiğini, suretten mânâya geçmek gerektiğini belirtmektedir.⁶⁶ Mısırî, *Dîvân'*ında Hızır'ın ilmine tâlip olan kişinin bu hallerden geçerek menzile doğru ilerleyebileceğini şöyle ifâde eder:

*Nâ-murad olmağa tâlip ola kim menzil odur,
Dahî halk içre adı âkil ü dîvâne gerek.*

*Dahî Mûsâ gibi Hızr'a gemisin deldire ol,
Eski divârı yıkıp hem katil oğlana gerek.*

*Gemi sağ olsa anı gasbeder emmâre-i nefis,
Yeni divar beğim eskisi vîrâne gerek.*

*Eğer öldürmese oğlanı sonu fâsık olur,
Bu bağı bulbülü aşk oduna pervâne gerek.*

*Ey Niyâzî bu yola kim gire kurbân ide can,
Îd-i ekberdir ana vuslat-ı cânâne gerek.⁶⁷*

Hikâyenin ilk hâdisesi Hızır'ın gemiyi delmesidir. Niyâzi-i Mısırî *Risale-i Hızıryye'*sinde gemiden kastedilenin Rasulullâh'ın şeriatı olduğunu söyler.⁶⁸ Gemiyi delmek, şeriatle amel etmede daima eksik bulunduğunu sâlike düşündürmektir. Gemiyi zaptetmeye çalışan melik ise kendini beğenme melikidir.⁶⁹ Hızır'ın gayesi bunu önlemektir, zira kendini beğenme günahların en büyüğüdür. Allah'ın peygamberlerde kusurlar izhar etmesi ve sonra onları affetmesi, evliyâdan bazen büyük günahlar ortaya çıkması ve sonra pişman

64 Niyâzi-i Mısırî, *Dîvân-ı İlâhiyât*, 34.

65 Niyâzi-i Mısırî, *Risâle-i Hızıryye-i Cedîde*, Süleymaniye Ktp. Pertev Paşa no. 261/4, v. 17.

66 İsmail Hakkı Bursevî, *Kitâbü'n-Netîce*, 2 cilt, haz. Ali Namli, İmdat Yavaş (İstanbul: İnsan Yay., 1997), 1/459; Bardakçı, "İsmail Hakkı Bursevî'nin Musa-Hızır Kıssası Yorumunun İlim-Mârifet Uygunluğu Açısından Değerlendirilmesi", 95; bk. Cebecioğlu, "Niyâzi Mısırî'ye Göre Hz. Mûsâ ve Hızır Kıssası: Çocuğun Öldürülmesi", 57.

67 Niyâzi-i Mısırî, *Dîvân-ı İlâhiyât*, 140.

68 Niyâzi-i Mısırî, *Risâle-i Hızıryye-i Cedîde*, v. 17.

69 Niyâzi-i Mısırî, *Mevâidü'l-İrfan*, v. 89a-89b; a.mlf., *Mevâidü'l-İrfân*, ts. 108. Bursevî de gemiden kastedilenin, bu suret deryâsında seyreden vücud gemisi olduğunu, gemiye zulüm murâd eden kralın ise nefis olduğunu belirtir, bk.. Bursevî, *Kitâbü'n-Netîce*, 1/459.

olmalarının sebebi onların kendilerini beğenmiş olmalarını önlemektir. Böylece kusur ve günahın sonra pişmanlık ateşi ile Allah'a dönüş daha tam ve kuvvetli olur, ihlâs zuhur eder. İhlâs ise bütün ibadetlerin özüdür. İhlâssız ve tembellikle yapılan ibâdet yaya yürümek gibi iken günahkârın, Allah'tan korkarak, utanarak, O'nun mağfiretini umarak pişmanlık duyması iki kanatla uçmak gibidir. İhlâs kulu Allah'a doğru cezbeder.⁷⁰

Mısırî'ye göre gemi, kişinin kendisini görerek amel etmesidir ve ben diyen, yara olmayan gemide Hızır'ın, yani mürşidin tesirinin bulunması umulmaz; der ki: „Ey kardeşim, ilminle hakikat erbâbına karşı geliyorsan, itiraf (-ı kusur) edip özür dilemede de Mûsâ gibi ol. İnkârcı ve inatçı olma ki onların ilimlerinin bereketinden mahrum kalmayasın.“⁷¹

Niyâzi Mısırî'ye göre Hızır oğlanı öldürmekle aslında Mûsâ'da bulunan ve çocuk suretine giren hubb-i câh sıfatını, yani makam ve mevkî sevgisini katletmiştir.⁷² Makam sahipleri için makam sevgisi masum bir çocuğa benzetilmektedir. Makamdan vazgeçmek, bu masum çocuğa kıymak kadar zordur. Makam sevdasına kapılan kişi haram ve zulümden kurtulamayacaktır. *Risâle-i Hızıriyye*'sinde belirttiği üzere Hz. İbrahim de oğlu İsmail'i Allah Teâlâ'ya kurban etmek istediğinde aslında kendi içinde gizli olan hubb-i câh sıfatını katletmek istemiştir. „Ölmeden önce ölünüz“ hadis-i şerifinin de hubb-i câh'a remz olduğunu, bunun da „ölmeden önce halâs olun“ anlamına geldiğini söyler. Hubb-i câh'ı terk etmek Hızır'ın sıfatındandır, onun ilmine erişmek için Hızır'ın sıfatıyla muttasıf olmak lâzımdır.⁷³

Çocuğun öldürülmesi 58. sofrada Hızır'ın çok şekillerde görülen cüz'î ruh makamından görüntülerin birleştiği küllî ruha yükseltmesine işaret olarak da yorumlanmıştır; sülûktan gâye de cüz'î ruhun küllî ruha kavuşmasıdır. Burada küllî ruhtan kasıt, Hz. Peygamber'in, „Allah ilk defa benim ruhumu, nurumu ve aklımı yarattı“ dediği mânâdır; her güzelin güzelliğinin kaynağı ve aslıdır. İnsan, mânevî yolculuğu sırasında bu nuru cüz'î ruhun nuru olarak algılar. Kalbinin penceresi melekût âlemine ilk açıldığında bu nur yıldız şeklinde sonra gittikçe kuvvetlenerek ay ve güneş şeklinde görünür ve daha sonra gölge vücut evi aradan kalktığında yolcu kalp yüzünü gökleri ve yeri yaratan Allah'a yönelir. O

70 Niyâzi-i Mısırî, *Mevâidü'l-İrfân*, v. 80a; a.mlf., *Mevâidu'l-İrfân*, ts. 98-100. Şems-i Tebrizî de benzer bir yorumunda şöyle der: „Musa Peygamber, (Allah'ın selâmi üzerine olsun) o yüce mertebesi ile Hızır Peygamber'den, onun yoldaşlığından kendi peygamberlik sıfatını olgunlaştırmak için yardım diliyordu. Tâ ki bununla başka bir güzelliğe daha elde etsin. Tövbelere ediyordu. Gerekir ki, derviş bütün ömrü boyunca bir kerre tövbe etsin ve ettiğine pişman olsun da niçin şu hatalı iş benim yoluma rastladı diye üzülün. Gerekir ki, içimizdeki hesap soran kuvvet dışarı çıksın“; Şems-i Tebrizî, *Makâlât*, 2 cilt, çev. M. Nuri Gencosman (İstanbul: Hüriyet Yay. 1975), 2/109.

71 Niyâzi-i Mısırî, *Mevâidü'l-İrfân*, v. 89a; a.mlf., *Mevâidu'l-İrfân*, ts. 108.

72 Bursevî çocuğun öldürülmesini şehvet adı da verilen nefsin hevâsının koparılıp atılması olarak yorumlamıştır; bk. Bursevî, *Kitâbu'n-Netice*, 1/459; Bardakçı, „İsmail Hakkı Bursevî'nin Musa-Hızır Kıssası Yorumunun İlim-Mârifet Uygunluğu Açısından Değerlendirilmesi“, 95.

73 Mısırî, *Risâle-i Hızıriyye-i Cedîde*, v. 20; Cebecioğlu, „Niyâzi Mısırî'ye Göre Hz. Mûsâ ve Hızır Kıssası: Çocuğun Öldürülmesi“, 58 ve 61.

zaman kendisine *Nerede olursanız, gökleri ve yeri yaratanın yüzü oradadır*⁷⁴ sırrı zuhur eder.⁷⁵ Niyâzi-i Mısırî seyr ü sülûkun öncesini ve sonrasını karşılaştırdığı bir şiiirinde cüz'î ruhun küllî ruha ulaşmasını rahmanî nefha olan ruh-u izafiye ermek olarak da ifade eder.⁷⁶ İnsanın hissî ve ruhanî kuvvetleri başlangıçta dağınık halde bulunmaktadırlar. Gözde ibret, kulakta öğüt alma, elde hayır ve hasenât, dilde Hakk'ı zikir vs. yoktur. İçi vesvese ile dolu olan şey gönül, cismi diri tutan şey de can değildir. Ne zaman ki izafî ruh olarak ta adlandırılan Âdem'in nefesi üflenir, o zaman ikilik kalkar, herşey Hak olur, kişi dünyâyâ neye geldiğini onunla bilir, bu nefha ile âlemler yani insandaki bütün kuvvetler dirilir, imâr olur: Göz ibret ile görür, kulak mânâyı hikmetle duyar, el vermeye meyleder, dil sevdiğini yad eder, nefis tasfiye olur, ruh onunla mirâca erer. Kişi yaratılışındaki hakikatlerin bütününü inhisarı altına alır, birlik oluşur. İşte bütün sülûktan maksat çok şekillerde görünen cüz'î ruhun, görüntülerin birleştiği küllî ruha yükselmesi, yani ikilikten birliğe geçmek, herşeyin Hak olmasıdır:

*Bir göz ki onun olmaya ibret nazarında
Ol düşmânıdır sâhibinin bâş üzerinde*

*Kulak ki öğüt almaya her dinlediğinden
Akıt ona kurşunu hemen sen deliğinden*

*Şol el ki onun olmaya hayr ü hasenâtı
Verilmez ona cennet ilinin derecâtı*

*Ayak ki ,ibâdet yolunu bilmez onu kes
Öğrensiz onu meşid önünde kapıda as*

*Bir dil ki Hakk'ın zikri ile olmaya mu'tâd
Urma sen ol et pâresine dil deyu hiç ad*

*Nefsim deme şol dîve ki iletir seni şerre
Nefis odur onun fikri vü meyli ola hayra*

*Gönül müdür ol kim içi vesvâs ile dolmuş
Kibr ile hased ,askeri her yânını almış*

74 Mısırî burada Bakara sûresinin 115. âyetini açıklar.

75 Niyâzi-i Mısırî, *Mevâidü'l-Irfân*, v. 72b ve 89b; a.mlf., *Mevâidu'l-Irfân*, ts. 91 ve 108.

76 *Ol rûh -i izâfiye kim erdi odur insan/Ol nokta-i kübradır olan sûret-i Rahmân*; bk. Niyâzi-i Mısırî, *Divân-ı İlâhiyât*, 293. Risale-i Devriye'inde belirttiği üzere izafî ruh, nûr-u Muhammedî, cevher-i evvel, küllî akıl, aynı cevherin isimleridir; bk. Abdurrahman Güzel, "Niyâzi-i Mısırî'nin gözden kaçan bir eseri: Risale-i Devriye", *Türk Kültürü Araştırmaları XVII-XXI/1-2* (1983), 121- 137.

Şol cân ki fakat cismi diri tuta deme cân
Hayvanda da vardır o damarlarda dolan kân

Cân ol ki „nefahtü“ dedi Kur`ân`da ona Hakk
O nefha-i Rahmâniyyedir bu sırr-ı mutlak

Ol rûh-ı izâfiye kim erdi odur insân
Ol nokta-i kübrâdır olan sûret-i Rahmân

İnsân da denir ona dahî âdem-i ma'nâ
Hem rûh-ı musavverdir o hem ,âkil ü dânâ

Zîrâ ki cihâna neye geldiğini bildi
Maksûd olunan matlab-i a'lâsını buldu

Ol nefha imiş Âdem'e bil meşreb-i a'lâ
Ol nefha imiş kâf-ı vücûdundaki ankâ

Ol nefha imiş diri tutan cümle cihânı
Ol nefha imiş zîynet eden bâğ-ı cinânı

Ol nefha ile oldu ,imâret bu ,avâlim
Ol nefha ile doldu kamû yedi ekâlim

Ol nefha ile gözü açıklar görür ,ibret
Ol nefha ile işidilir ma'nâ-yı hikmet

El onun ile vermeğe meyl eyledi mâlı
Ayak dahi doğrultdu bu nefha ile yolu

Dil onun ile kıldı özün zikr ile mu'tâd
Ol nefha ile dâim eder yâr adını yâd

Nefs onun ile râziyye vü merziyye oldu
Emmâreliğin terk edüben tasfiye buldu

*Rûh onun ile etdi semâvâta ,urûcu
Kıldı melekûta dahî onunla vülûcu*

*Ulvî olup itlâka eriştirdi sülûku
Mülkü şu ki terk ede bulur şâh-ı mülûku*

*İniş dahî yokuş bir olur cümle yanında
Cismindeki cân gibi bulur dostu cânında*

*Gider ikilik birlik olup her şey olur Hakk
Çün gide bulut, âleme gün doğa muhakkak*

*Ol nefha ki Âdem demidir Âdem'i iste
Ol demde Niyâzî erilir menzil-i dosta⁷⁷*

Duvarın yıkılıp yapılması fenâdan bakâya yükselmek, Musâ'nın tabî vücûdunun yok olup Hakk'a âit varlığı ile kalmasıdır, bununla da irşad tamamlanmış olur.⁷⁸

Gemiye delmekle, fiil tevhidinde ulaşılmış ve emirleri tutmak, nehiylerden kaçmak gibi fiillerin selâmet evine girilmiştir. Çocuğu öldürmekle nefis itminâne kavuşur, güzel huylardan ibâret bulunan sıfatların selâmet evine girer, kötü ahlak zindanından kurtularak kötü huyların azâbından daima rahat içerisinde olur. Duvarı yapmakla, Allah'tan başka herşeyden vücudu (varlığı) kaldıran, yani "Bir" den başka birşey görmeyen zat tevhidinde ulaşır. İnsan vücudu emânet olarak almıştır. Kim emâneti öderse kendisinden daha lezzetli, daha rahat ve daha zevkli bir selâmet olmayan ebedî, zâtî selâmete erer.⁷⁹ Bu konuyu işlerken, Allah'ın geniş arzı tabir ettiği Hakikat-i Muhammediyye'ye sefer edip de kavuşanlar için artık yollardaki farklılıkların da kalktığını ve farklılıkların birlendiğini söyleyen Niyâzî-i Mısırî, yolda olanlar Halvetî, Mevlevî, Kâdirî vs. olarak isimlendirilirken, varanlara ya resûl, ya nebî, ya velî veya ârif-i billâh denileceğini belirtmektedir; "O gün vezin (ölçü) Hak'tır"⁸⁰ âyeti bu mânâdadır.⁸¹

3. Mecma'u'l-Bahreyn

Niyâzî-i Mısırî Rahmân sûresinin „Acı ve tatlı sulu iki denizi birbirine kavuşmak üzere salıvermiştir. Aralarında bir engel vardır; birbirinin sınırını aşamazlar“⁸²

77 Niyâzî-i Mısırî, *Divân-ı İlâhiyât*, 292.

78 Niyâzî-i Mısırî, *Mevâidü'l-İrfân*, v. 89b; a.mlf., *Mevâidu'l-İrfân*, ts. 109.

79 Niyâzî-i Mısırî, *Mevâidü'l-İrfân*, v. 12a-12b; a.mlf., *Mevâidu'l-İrfân*, ts. 27.

80 Niyâzî-i Mısırî, *Mevâidü'l-İrfân*, ts. 93; el-A'raf 7/8.

81 Niyâzî-i Mısırî, *Mevâidü'l-İrfân*, v. 74a; a.mlf., *Mevâidu'l-İrfân*, ts. 93.

82 Niyâzî-i Mısırî, *Mevâidü'l-İrfân*, ts. 17; er-Rahmân 55/19-20.

âyetlerindeki acı ve tatlı suyu olan iki denizi de şeriat ve hakikat olarak yorumlamaktadır; Allah onları salıvermiş, komşu kılmış, birbirlerine dokundurmuş olsa da hikmeti icâbı aralarında bir berzah vardır, biri diğerini geçemez ve karışmazlar.⁸³ Mısırî, hâtıralarında mürşidini bulmadan önceki devresinde zâhir ve bâtin ilmi arasında bir tercih yapmak durumunda kaldığından bahseder; gördüğü rüya ise her ikisinde ilerleyeceği işâretini vermiştir. Malatya'dan ayrıldıktan sonra birer sene Diyarbakır ve Mardin'de kalarak mantık ve kelâm tahsil eden Mısırî, sonrasında Mısır'a geçerek orada bir Kâdirî şeyhine biat eder ve bir yandan da Câmî'ü'l-Ezher'de derslere başlar:

Camiü'l-Ezher'de okuyor ve o tekkede de yatıyordum. Ciddî çalışıyor, her ikisini de muntazaman yürütüyordum. Bir gün şeyhim bana dedi ki: Zahir ilim talebinden tamamen vazgeçmedikçe tarikat ilmi sana açılmaz.

İlimden ayrılmam bana güç geldi. Ağlayarak tazarru ve niyaz ile Allah'a istihare ettim ve uyudum. Gördüm ki güya ben büyük bir şehirdeyim, sultana hizmet ediyorum. Sultan da Şeyh Abdul-Kadir-i Geylânî (ks) imiş. Kendisinin avlusu geniş bir sarayı var. Kendisi, nedimlerinden büyük bir cemaat arasında bir tarafta abdest alıyor. Sanki ben de öbür tarafında tereddüd içerisinde duruyorum, bana kızacağından korkuyorum. Oradan çıkacak bir yer de bulamadım. Beni gördü, çağırdı: "Ey sûfî." Hemen kendisine döndüm. Ve önünde durdum. Hizmetçilerinden birine „Buna bir kese getir“ dedi. Hizmetçi çabuk çabuk birkaç adım gidince "gel, dedi ona kendi cebimden vereyim." Elini cebine soktu, bir kese çıkardı ve bana uzattı. Huzurunda keseyi açtım. İçinde taze sikkeli dirhemler vardı. Başka bir kese daha gördüm, onu da açtım. Onda da taze sikkeli dinarlar vardı. Ben "Efendim, bu iki kesenin manası nedir?" diye sordum. Cevaben dedi ki: "Dirhemler zahir ilimdir, öğren ve onunla amel et. Dinarlar tarikat ilmidir, ona ancak sana takdir edilmiş bulunan kimsenin (mürşidin) yüzünden kavuşabilirsin."⁸⁴

Niyâzî-i Mısırî'ye göre tam kemâl, her iki âlemin ilmini birlemektir.⁸⁵ Erbâbı indinde „vahdet ve kesret asla birbirine zıt değildir. Asıl kemâl, vahdet ve kesreti cem'etmektir. Zira bu Makam-ı Mahmud'dur."⁸⁶ Bu iki ilim aslında tek ilimdir, fakat iki taraf adamlarının vehimleri sebebiyle iki ilim varsayılmaktadır, bu sebeple iki tarafın ehli devamlı ihtilaf içindedirler. Şeriat ehli, hakikat ilmini bilmediklerinden onu şeriate aykırı sanırlar ve karşı koyarlar. Tam kemâle ulaşmamış hakikat ilmi yolcuları da şeriatî hakikatten farklı sandıklarından bazen onu terketmekte bir sakınca bulmazlar. Mısırî bunu, çıkışı şeriatin, inişi hakikatin misâli olan bir dağa benzetir. Dağın zirvesinde ise A'raf ehli dediği kemâl sâhibi muhakkikler bulunmaktadır ki onlar iniş ve çıkış zahmetinden kurtulmuşlardır. Onlar ilimde

83 Niyâzî-i Mısırî, *Mevâidü'l-İrfan*, v. 2b-3a; a.mlf., *Mevâidu'l-İrfân*, ts. 17.

84 Niyâzî-i Mısırî, *Mevâidü'l-İrfan*, v. 22b-23b; a.mlf., *Mevâidu'l-İrfân*, ts. 38-39.

85 Niyâzî-i Mısırî, *Mevâidü'l-İrfan*, v. 58a; a.mlf., *Mevâidu'l-İrfân*, ts. 74.

86 Niyâzî-i Mısırî, *Mevâidü'l-İrfan*, v. 47a; a.mlf., *Mevâidu'l-İrfân*, ts. 63.

ikilik olmadığını, gözlerdeki örtülerden dolayı iki ilim gibi görüldüğünü bilirler, iki tarafa da hak verirler.⁸⁷

Mısırî'ye göre, Kehf sûresindeki Musa ve Hızır hikâyesinde kalplere şifa vardır; çünkü iki ilmi kendisinde birleştiren insan kalpleri çevirip düzeltmekte iksir gibidir.⁸⁸ Bu sebeple gerçek müşhid de şeriat ve hakikat ilimlerini kendisinde toplamış olmalıdır. İlim bir noktadır. Mısırî, Hakk'ın bölünme olmayan birliğini, yani tevhîdi anlatan bu noktanın kendisinde de tecellî ettiğini yine şiiirinde belirtmektedir:

Kamu bir noktadır ilim ancak ey dost

Çoğaldıkça dolar kalbe hem ü gam

Niyâzi taht-ı bâda nokta oldu

Ali'nin sırrına olalı mahrem⁸⁹

Bütün ilim ve irfandan maksat insanda tecellî eden bu hakikat noktasını anlamaktır:

Sen seni bilmektir ancak pîre ülfetten garaz

Noktayı fehm eylemektir ilm ü irfandan garaz⁹⁰

Niyâzi-i Mısırî "Câmî olanda her iki tarafın hükmü zuhura gelmelidir", der.⁹¹ Bu iki ilim aslında tek bir ilimden ibaret olmasına rağmen hiçbir zaman tamamen muhalif kalmazlar, tamamen birleşip birbirlerinde yok da olmazlar. Aralarına Allah'ın hikmeti ve kudreti icabı birbirlerine karışmalarına engel olarak konulan berzah her ikisinin de dengede kalması⁹² ve mamur olması içindir.⁹³ Mısırî, iki ilmin birbiriyle ilişkisini ve birbirine ihtiyacını, Âdem ile Havvâ'ya da benzetmektedir. Havvâ, Âdem'in kaburga kemiğinden yaratıldığı gibi şeriat ilmi de hakikat ilminden doğmuştur, onun bir aksidir, aynıdır. Eğer bütünüyle muhalif kalsalar çocukları olmaz, birbirlerinde yok olsalar âlem mamur olmaz, Allah'ın kelimeleri zâhir olup bilinmezdi.⁹⁴ Bu yüzden Mısırî'nin A'raf ehli dediği zümre iki tarafa da hak vererek müşküllerini halletmeye, benzerlikleri açıklayarak aralarını düzeltmeye, aralarında tevhîd rûknünü imar etmeye çalışırlar; onlar hakkında "Ahlâk güzelliğinin en iyisi, iki kişi arasını ıslâh etmektir" denilmiştir.⁹⁵

87 Niyâzi-i Mısırî, *Mevâidü'l-İrfân*, v. 3a-3b; a.mlf., *Mevâidu'l-İrfân*, ts. 17-18.

88 Niyâzi-i Mısırî, *Mevâidü'l-İrfân*, v. 124a; a.mlf., *Mevâidu'l-İrfân*, ts. 153.

89 Niyâzi-i Mısırî, *Dîvân-ı İllâhiyât*, 171.

90 Niyâzi-i Mısırî, *Dîvân-ı İllâhiyât*, 114.

91 Niyâzi-i Mısırî, *Mevâidü'l-İrfân*, v. 90b; a.mlf., *Mevâidu'l-İrfân*, ts. 110.

92 Niyâzi-i Mısırî, *Mevâidü'l-İrfân*, v. 3a-3b; a.mlf., *Mevâidu'l-İrfân*, ts. 17-18.

93 Niyâzi-i Mısırî, *Mevâidü'l-İrfân*, v. 55a-55b; a.mlf., *Mevâidu'l-İrfân*, ts. 71-72.

94 Niyâzi-i Mısırî, *Mevâidü'l-İrfân*, v. 91a-91b; a.mlf., *Mevâidu'l-İrfân*, ts. 110.

95 Niyâzi-i Mısırî, *Mevâidü'l-İrfân*, v. 3b-4a ve 55b; a.mlf., *Mevâidu'l-İrfân*, ts. 18 ve 72.

Sonuç

Kehfsûresinin 60-82. âyetleri arasında nakledilen, Niyâzi-i Mısırî'nin eserlerinde önemli yer verdiği ve "kalplere şifa"⁹⁶ olarak değerlendirdiği Hızır ile Musâ kıssası sûfiler için önemli kavram ve işaretler ihtivâ etmektedir ki bunlardan birisi de Hz. Musâ'nın sefere çıkma sebebi olan ilm-i ledün'dür. Mısırî'nin yoğun olarak kıssa ve ilim türleri üzerinde durma nedeni, hikâyede kendi ilim yolculuğu ve sülûku ile benzerliklerin⁹⁷ yanında, yaşadığı devirde farklı ilim anlayışları ve mezhepler arası çatışmaların Osmanlı tarihinde ilk defa fiiliyata dönüşecek kadar şiddetlenmesi⁹⁸ olabilir. Onun konuyla ilgili tesbitleri şöyle sıralanabilir:

1. İlm-i ledün kavramı, kesbî/kitâbî bilginin karşısında Hak tarafından doğrudan ilham olunan ilim türünü ifade eder.
2. Hâdiselerin ve eşyanın ilk bakışta görülen zâhirine değil iç yüzüne ve hikmetine vukuf söz konusudur.
3. İdrak organı akıl değil kalptir. Bu sebeple eğitimi kalbin tezkiyesini, cehd ve gayreti gerektirir.
4. Âyetlerde anlatılan yolculuk ve safhaları, zaman ve mekânın ötesinde mânevî sülûkün safhalarının temsilidir.
5. Mecma'ul-bahreyn, iki denizin birleştiği yer, insanda kemâl noktasını anlatır; ilimleri bir bilen, hepsinin ehline hakkını veren ve aralarında barışı ve tevhidî imâr etmeye gayret eden kâmil insanın makâmıdır.

96 Niyâzi-i Mısırî, *Mevâidü'l-İrfan*, v. 124a; a.mlf., *Mevâidu'l-İrfân*, ts. 153.

97 Niyâzi-i Mısırî, *Mevâidü'l-İrfan*'ın 14. sofraında genç yaşta içine doğan talebiyle başlayan zâhir ve bâtn ilimlerdeki yolculuğunu anlatır, bk. Niyâzi-i Mısırî, *Mevâidü'l-İrfan*, ts. 38-39.

98 bk. Reşat Öngören, "Osmanlılar Döneminde Semâ ve Devran Tartışmaları", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 25 (2010), 123-132.

Kaynakça

- Aclunî, İsmail b. Muhammed. *Keşfû'l-Hafa*. Beyrut: y.y., 1351-1352.
- Akti, Selahattin. "Die Moses-Ḥiḍr-Erzählung im Koran und deren Bedeutung für die sufische Koranexegese". *Journal of Religious Culture* 209 (2015), 1-16.
- Aşkar, Mustafa. *Niyâzî-i Mısırî: Hayatı, Eserleri, Görüşleri*. İstanbul: İnsan Yay., 2004.
- Aşkar, Mustafa. "Niyâzî-i Mısırî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/166-168. Ankara: TDV Yayınları, 2007.
- Ayverdi, Sâmiha. Araz, Nezihe; Erol, Safiye; Huri, Sofi. *Ken'ân Rifâî ve Yirminci Asrın Işığında Müslümanlık*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2003.
- Babinger, Franz. "Schejch Bedr er-dîn, der Sohn des Dichters von Simâw". *Der Islam* 11 (1921), 1-106.
- Babinger, Franz. "Niyâzî". *Encyclopaedia of Islam, Second Edition*. ed. P. Bearman, Th. Bianquis, C.E. Bosworth, E. van Donzel, W.P. Heinrichs. Erişim 1 Mart 2021.
https://referenceworks-brillonline-com.proxy.uskudar.edu.tr/entries/encyclopaedia-of-islam-2/niyazi-SIM_5933?s.num=0&s.f.s2_parent=s.f.book.encyclopaedia-of-islam-2&s.q=Niyazi
- Bardakçı, Necmettin. "İsmail Hakkı Bursevî'nin Musa-Hızır Kıssası Yorumunun İlim-Mârifet Uygunluğu Açısından Değerlendirilmesi". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (1998), 81-103.
- Bursevî, İsmâil Hakkı. *Kitabu'n-Netîce*. 2 Cilt. haz. Ali Namı, İmdat Yavaş. İstanbul: İnsan Yay., 1997.
- Bursevî, İsmâil Hakkı. *Rûhu'l-Beyân fi Tefsiri'l-Kur'an*. 10 Cilt. İstanbul: 1389.
- Canan, İbrahim. *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*. Ankara: Akçağ Yay., 1995.
- Cebecioğlu, Ethem. "Niyâzî Mısırî'ye Göre Hz. Mûsâ ve Hızır Kıssası: Çocuğun Öldürülmesi". *AKADEMİK Akademik İslâm Araştırmaları Dergisi* 1 (2016), 49-78.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ankara: Rehber Yay., 1997.
- Çelebi, Kâtip. *Mizânü'l-Hak fi İhtiyâtî'l-Ehakk*. Sad. S. Uludağ, M. Kara. İstanbul: Marifet Yay., 2001.
- Çınar, Hüseyin İlker. "Klâsik İslâm Müfessirleri eṭ-Ṭaberî (öl. 310/922), ez-Zemaḥşerî (öl. 538/1144) ve er-Râzî (öl. 607/1210)'nin Tefsirleri Işığında Kur'an'da Hz. Mûsâ'nın Ḥiḍr ile Yolculuğu". *Journal of Religious Culture* 221 (2016), 1-19.
- Çınar, Hüseyin İlker. "Die Reise des Propheten Moses mit Hidr im Koran: unter Berücksichtigung der Kommentare der klassischen Koranexegeten at-Tabari (gest. 310 H./922), az-Zamahsari (gest. 538 H./1144) und er-Razi (gest. 607 H./1210)". *Journal of Religious Culture* 98 (2008), 1-18.
- Deladriere, Roger. *La Vie Merveilleuse de Dhû-l-Nûn l'Egyptien*. Paris: Sinbad, 1988.
- Elmalılı Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur'an Dili: Yeni Meallî Türkçe Tefsir*. İstanbul: Ebüzziya Matbaası, 1935.
- Erdoğan, Kenan. *Niyâzî-i Mısırî Divanı*. Ankara: Akçağ Yay., 1998.
- Friedländer, Israel. "Zur Geschichte der Chadhirlegende". *Archiv für Religionswissenschaft* XIII (1910). Ed. Richard Wünsch. Leipzig: B. G. Teubner, 92-110.

- Glock, Irmgard. *Niyazi al-Misri*. Bonn: Bonn Üniversitesi, Doktora Tezi, 1951.
- Güzel, Abdurrahmahman. "Niyâzî-i Mısırî'nin Gözden Kaçan Bir Eseri: Risâle-i Devriyye". *Türk Kültürü Araştırmaları XVII-XXI/1-2* (1983), 121- 137.
- Halman, M. Talat. *İki Denizin Buluştuğu Yer*. İstanbul: Nefes Yay., 2018.
- Hammer-Purgstall, Joseph von. *Geschichte des Osmanischen Dichtkunst. 4 Cilt*. Pesth: Conrad Adolph Hartleben's Verlag, 1837.
- Hucvirî, Ali b. Osman Cüllâbî. *Keşfü'l-mahcûb: Hakikat Bilgisi*. çev. S. Uludağ. İstanbul: Dergâh Yay., 1996.
- Ibn 'Arabî, Muhyiddîn. *Fusûsu'l-Hikem ve-t-ta'likât 'aleyhi*. haz. ve şerh A. Affî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbu'l-'Arabî, 1980.
- Ibn 'Arabî, Muhyiddîn. *Fütûhât-ı Mekkiyye*. 18 Cilt. çev. Ekrem Demirli. İstanbul: Litera Yay., 2006-.
- Kara, Mustafa. *Niyâzî-i Mısırî*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Kâşânî, 'Abdu'r-Rezzâk [Ibn 'Arabî]. *Tefsîru'l-Kur'ân el-Kerîm*. Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-'İlmiyye, 2011.
- Kelâbâzî, Ebu Bekir. *Doğuş Devrinde Tasavvuf: Ta ,arruf*. haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yay., 1992.
- Kelâbâzî, Ebu Bekir. *et-Ta'arruf li-mezhebi ehli't-taşavvuf*. nşr. A. J. Arberry. Mısır: Maṭba'at as-Sa'âda, 1933.
- Konuk, Ahmed Avni. *Mesnevi-i Şerif Şerhi*. 12 Cilt. haz. M. Tahrallı, Sâfi Arpaguş. İstanbul: Kitabevi, 2009.
- Meier, Fritz. "Qusayris Tartîb as-sulûk". *Oriens XVI* (1963), 1-14.
- Meier, Fritz. "Kuşeyrî (ö. 465/1072)'nin Tertîbü's-Sulûk'u". çev. Eyüp Yaka, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi IV/10* (2003), 363-375.
- Mevlânâ. *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi*. 3 Cilt. çev. Şefik Can. İstanbul: Ötüken Yayınevi, 1997.
- Niyâzî-i Mısırî. *Dîvân-ı İllâhiyât: Türkçe Şiirler-Sözlük*. haz. Hasan Kavruk. Malatya: y.y., 2011.
- Niyâzî-i Mısırî. *Mevâidu'l-İrfân*. Selim Ağa Hüdâî Efendi Bl. no. 587.
- Niyâzî-i Mısırî. *Mevâidu'l-İrfân ve Avâidu'l-İhsân*. çev. Süleyman Ateş. Malatya: İnönü Üniversitesi Niyâzî-i Mısırî Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, ts.
- Niyâzî-i Mısırî. *Risâle-i Hızıriyye-i Cedîde*. Süleymaniye Ktp. Pertev Paşa no. 261/4.
- Niyâzî-i Mısırî. *Şerh-i Gazel-i Yûnus Emre*. Topkapı TY. Kat. H. 303.
- Öngören, Reşat. "Osmanlılar Döneminde Semâ ve Devran Tartışmaları". *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi 25* (2010), 123-132.
- Serrâc, Ebu Nasr. *el-Luma'*. çev. H. Kamil Yılmaz. İstanbul: Altınoluk Yayınları, 1996.
- es-Sülemî, Abdurrahmân. Mes'eletu derecâtî's-şâdikîn". *Tasavvufun Ana İlkeleri: Sülemî'nin Risaleleri*. nşr. ve çev. S. Ateş. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1981.
- Şems-i Tebrizî. *Makâlât*. 2 Cilt. çev. M. Nuri Gencosman. İstanbul: Hürriyet Yay., 1975.
- al-Tabarî, Muhammad b. Jarîr. *The History of al-Tabarî: Ta'rih al-Rusul wa'l-mulûk*. Terc. ve Notlar W. Brinner. State University of New York Press, 1991.

et-Tehânevî, Ali. *Kitâbu keşşâfi ıstılâhâtî'l-fünûn*. 2 Cilt. İstanbul: y.y., 1984.

Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Marifet Yay., 1995.

Wensinck. A.J. "al-Khaḍir (al-Khiḍr)". *Encyclopedia of Islam, Second Edition*. Ed. P. Bearman, Th. Bianquis, C.E. Bosworth, E. van Donzel, W.P. Heinrichs. Erişim 1 Mart 2021. https://referenceworks-brillonline-com.proxy.uskudar.edu.tr/entries/encyclopaedia-of-islam-2/al-khadir-al-khidr-COM_0483?s.num=14&s.f.s2_parent=s.f.cluster.encyclopaedia+of+Islam&s.q=Khidr

Ez-Zemahşerî, Maḥmûd b. 'Umar. *el-Keşşâf 'an ḥaḳâ'ik ğavâmiż et-tenzîl ve 'uyûn el-eḳâvîl fî vucûh et-te'vîl*. Beyrut: y.y., 1965.

